

Głowacka-Maksymiuk, Urszula

PPS i Bund w latach rewolucji 1905-1907 na terenie guberni siedleckiej : w świetle akt zarządów żandarmerii

Rocznik Mazowiecki 6, 205-219

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

URSZULA GŁOWACKA-MAKSYMIUK

PPS I BUND W LATACH REWOLUCJI 1905—1907 NA TERENIE
GUBERNI SIEDLECKIEJ
(w świetle akt zarządów żandarmerii)

Niniejszy artykuł jest próbą rekonstrukcji działalności PPS i Bundu na terenie guberni siedleckiej w okresie rewolucji 1905—1907 w oparciu o akta zarządów żandarmerii (Siedleckiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii i Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii) przechowywane w Archiwum Państwowym w Siedlcach. W aktach tych znajduje się bardzo bogata korespondencja naczelników powiatowych zarządów żandarmerii z naczelnikiem gubernialnego zarządu żandarmerii, korespondencja naczelnika gubernialnego zarządu z warszawską ochroną, z generał-gubernatorem warszawskim, z gubernatorem siedleckim, z naczelnikiem Straży Ziemskiej, oficerami żandarmerii na posterunkach w mniejszych miastach i osadach guberni. Ponadto są tu protokoły przesłuchania aresztowanych, meldunki, raporty, donosy agentów, sprawozdania sytuacyjne, telegramy, spisy aresztowanych, a także skonfiskowane ulotki, broszury, odezwy. Słowem to wszystko, co carskiej żandarmerii udało się odnośnie ruchu robotniczego i jego kierowniczych partii zebrać i ustalić. Materiału tego nie można jednak traktować jako pełnej i wyczerpującej informacji do zagadnienia rozwoju ruchu robotniczego na terenie guberni, gdyż mimo wielkich wysiłków carskiej żandarmerii nie udało się przecież zdekonspirować obu tych partii. Żandarmeria знаła jedynie i rejestrowała te fakty, które w toku wydarzeń rewolucyjnych dokonane zostały przez obie rewolucyjne partie. Było jednak wiele akcji, o których żandarmeria nie otrzymała żadnych informacji. Potwierdza to fragment pracy A. Wintera „Dzieje Siedlec”, gdzie autor, opierając się na wspomnieniach czynnego bojowca PPS, Marcina Jurca, opisuje kilka akcji bojowych PPS, o których w aktach nie zachowały się żadne dane, co świadczy, że aparat

żandarmerii nie zawsze był w pełni poinformowany o sytuacji. Niemniej jednak z całą stanowczością można stwierdzić, że materiał zawarty w aktach żandarmerii stanowi punkt wyjściowy do badań nad sytuacją polityczną w guberni. Jest rzeczą oczywistą, że nie sposób w badaniach nad tym zagadnieniem pominąć zachowanej pozostałości aktowej takich władz i urzędów, jak: kancelaria generał-gubernatora warszawskiego, zarząd gubernialny siedlecki, warszawska ochrana i wiele innych przekazów źródłowych, ale najwięcej jednak materiałów dostarczają akta zarządów żandarmerii, gdyż one właśnie informowały władze wyższe o sytuacji politycznej, a dokumenty z tymi informacjami wychodzące z kancelarii żandarmerii pozostały w aktach w odpisach.

Zamierzeniem więc niniejszego artykułu jest ukazanie takiego obrazu działalności obu tych partii, jakie wylania się z zawartości źródłowej akt żandarmerii. Nie będzie to pełny obraz, wiele bowiem problemów dotyczących tego tematu pozostaje jeszcze nie wyjaśnionych. Tak np. nieznany jest wpływ PPS na strajki szkolne, jak również na rolę PPS w walce o język polski w administracji i w strajkach rolnych. Zagadnienia te wymagają dalszych badań. Zanim jednak dalsze badania wyświełtą i uzupełnią wiele dziś jeszcze nie znanych spraw dotyczących działalności tych partii, wydaje się celowe opublikowanie tych wiadomości, które udało się dotychczas osiągnąć, tym bardziej że temat nie ma jeszcze żadnego opracowania w literaturze.

Gubernia siedlecka na początku XX wieku była terenem działalności wielu partii i organizacji politycznych. Wśród nich na czoło wysunęły się dwie partie z programem socjalistycznym, a mianowicie PPS i Bund.

Lokalne organizacje PPS i Bundu powstawały na terenie guberni począwszy od 1902 r. Tak więc na początku 1902 r. (styczeń—luty) powstaje w Siedlcach organizacja bundowców, na czele której stanął Siedlecki Socjaldemokratyczny Komitet¹. W tym samym czasie utworzona została lokalna organizacja Bundu w Białej Podlaskiej², a w roku 1903 w Międzyrzeczu Podlaskim³.

PPS w Siedlcach powstała w 1903 r. Kierownictwo tej partii objął powołany wówczas Siedlecki Komitet Robotniczy (SKR)⁴.

W przeddzień wybuchu rewolucji istniejące już komitety PPS i Bundu na szeroką skalę rozwijały terenową sieć organizacyjną obu partii. W 1904 r. powstają więc miejscowe komórki Bundu w osadach Sławaty-

¹ Siedlecki Gubernialny Urząd Żandarmerii (SGUŻ) w zbiorach Archiwum Państwowego m.st. Warszawy i Woj. Warszawskiego, Oddział Terenowy w Siedlcach (APW, OT Siedlce), sygn. 192, k. 25.

² Tamże, k. 6.

³ Tamże, sygn. 45, k. 24.

⁴ Tamże, sygn. 192, k. 23.

cze i Kodeń (pow. Biała Podlaska) oraz w Janowie (pow. konstantynowski). Na początku 1905 r. zostają utworzone lokalne organizacje Bundu we Włodawie i w Łosicach (pow. konstantynowski) ⁵.

W latach 1904—1905 powstają lokalne organizacje pepeesowskie w Białej Podlaskiej, Łosicach, Mordach, Kosowie, Sokołowie, Węgrowie ⁶, Sobieniach-Jeziorach, Żelechowie, Serokomli, Łukowie i Garwolinie ⁷.

W okresie rewolucji, dla lepszego skoordynowania akcji zbrojnych, dochodzi czasami do integracji miejscowych komórek Bundu i PPS w jedną organizację. Tak np. w Sobieniach-Jeziorach (pow. garwoliński) w maju 1905 r. zostaje utworzona z połączenia istniejących już wcześniej grup PPS i Bundu lokalna organizacja PPS. W podobnych okolicznościach zostaje utworzona miejscowa organizacja PPS w Żelechowie ⁸.

W 1905 r. Siedlecki Komitet Robotniczy PPS kierowany był przez Feliksa Domańskiego (stolarza), Hilarego Stępińskiego i Zygmunta Jasińskiego. Stałe funkcje kolporterów nielegalnej literatury w Siedleckim Komitecie Robotniczym powierzono Bolesławowi Tymiańskiemu, Janowi Laturowi, Benedyktowi Kozłowskiemu, Bronisławowi Kosińskiemu, Włodzimierzowi Mosiejewiczowi ⁹.

Czołową rolę w komitecie w opinii miejscowych władz carskich odgrywał Feliks Domański (ojciec Stanisława). W jego mieszkaniu odbywały się tajne zebrania partii ¹⁰, na jego ręce przychodziły konspiracyjne pisma. W kwietniu 1907 r. carskiej żandarmerii udało się ustalić pełniejszy skład komitetu. Przedstawiał się on następująco:

1. Stanisław Domański ^a
2. Hilary Stępiński
3. Piotr Ksenok
4. Stefan Ignatiew
5. Jan Goławkow
6. Leon Sulima
7. Konstancja Sulima (córka Leona)
8. Stanisław Sulima (syn Leona)

a Prawdopodobnie około 1908 r. Stanisław Domański staje się zdrajcą, przechodzi na płatne usługi carskiej żandarmerii. Działa pod pseudonimem „Niekrasow”. Sprawa ta nie jest jednak wyjaśniona, ponieważ w aktach żandarmerii zachowane są tylko pseudonimy agentów.

⁵ Tamże.

⁶ S. Kalabiński, Walki chłopów w guberni siedleckiej w latach rewolucji 1905—1907 na Mazowszu i Podlasiu, Warszawa 1968, s. 133.

⁷ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 24.

⁸ Tamże, k. 2, 24.

⁹ Tamże, k. 2.

¹⁰ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 40.

9. Hibiński
10. Zarzewski
11. Józef Drabio
12. Władysław Łukasik.

PPS miała w Siedlcach własną tajną drukarnię, skąd wychodziły rewolucyjne odezwy, a także własny organ prasowy — „Naprzód”. Gazetę tę zaczęto w Siedlcach drukować od drugiego numeru, pierwszy jej numer ukazał się za granicą¹¹. Tajną drukarnię w Siedlcach zorganizowano już w 1904 r. z inicjatywy dra Feliksa Sachsa „Jana”. Mieściła się ona w mieszkaniu lekarza Wiktora Majerczyka. Gdy wybuchła wojna rosyjsko-japońska i dra Majerczyka powołano do wojska, powstał problem przeniesienia drukarni w inne miejsce. Nie jest jednak wiadomo, gdzie została potem zainstalowana. Drukarnię tę władze carskie miały wykryć i skonfiskować w czasie aresztowań, przeprowadzonych z rozkazu siedleckiego tymczasowego generał-gubernatora nocą z 12 na 13 marca 1906 r.¹² Zastanawia jednak fakt, że następnego dnia, tj. 14 marca, Siedlecki Komitet Robotniczy PPS wydaje drukowaną odezwę, w której piętnując represje carskich władz i wzywając do dalszej walki rewolucyjnej, podaje do publicznej wiadomości informacje o aresztowaniach członków PPS i konfiskacie drukarni, a następnie 26 marca wydaje drukiem 5 numer „Naprzodu”. A więc skoro dalej ukazują się drukowane odezwy i gazeta, to prawdopodobnie skonfiskowano tylko jakieś urządzenia drukarskie, zlokalizowane w innym punkcie miasta, a właściwa drukarnia działała dalej. Być może była to tylko gra taktyczna działaczy PPS, mająca na celu upewnienie carskich władz, że wykryły właściwą drukarnię. W ten sposób spreparowana sugestia dawała przecież większe szanse zabezpieczenia konspiracyjnej drukarni. Jest to wielce prawdopodobne, ponieważ z raportu naczelnika żandarmerii z czerwca 1906 r. (a więc trzy miesiące później) wynika, że tajna drukarnia nie została wykryta¹³.

Odezwy drukowane w okresie rewolucji wychodziły w bardzo licznych nakładach: 250 do 2500 egzemplarzy. Początkowo pierwsze odezwy SKR PPS hektografowano, a od połowy 1905 r. rozpoczęto wydawanie ich drukiem.

Pierwsza ze znanych odezw ukazała się 26 kwietnia 1905 r. Była to hektografowana odezwa do żołnierzy w języku rosyjskim, w której SKR PPS wzywał do sabotowania rozkazów strzelania do manifestantów¹⁴. Jednocześnie z tą odezwą wychodzi również hektografowana odezwa

¹¹ Tamże, k. 24—25.

¹² A. Winter, Siedlce i siedlczanie w rewolucji 1905—1907, w: Rewolucja 1905—1907 na Mazowszu i Podlasiu, Warszawa 1968, s. 175—176.

¹³ Odezwa SKR PPS z dnia 14 III 1906 r.

¹⁴ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 25.

majowa (z okazji Święta 1 Maja) w nakładzie 528 egzemplarzy. Ogółem w czasie wydarzeń rewolucyjnych SKR PPS wydał około 30 odezwo. Odezwy te można by ująć w dwie kategorie. Do jednej z nich zalicza się te, które zawierają treści wyłącznie polityczne, programowe dla całej partii. Odezwy te adresowane były do szerokiego ogółu społeczeństwa, wychodziły zwykle w nakładach powyżej 2000 egzemplarzy. Celem ich było rewolucjonizowanie nastrojów w społeczeństwie. Demaskowały one i piętnowały politykę cara wzywały do walki o Polskę wolną i demokratyczną. Były to odezwy proklamujące wystąpienia masowe — strajki, powszechne manifestacje itp. Drugą kategorię stanowiły odezwy adresowane do pewnych określonych grup społecznych lub zawodowych, jak np. odezwy do piekarzy, do robotników fabryki Miłkowskiego itp. Odezwy te pouczały robotników, jak mają prowadzić walkę o zdobycze socjalne (skrócenie dnia pracy, podwyżkę płacy, poprawę warunków pracy) i jak mają wiązać tę walkę z prowadzoną w całym Królestwie walką o wolność narodową i społeczną.

Zachowane do dziś odezwy są cennym źródłem historycznym. Informują bowiem o wielu wydarzeniach rewolucyjnych, a w konfrontacji z dokumentami pochodzącymi z kancelarii carskich władz administracyjnych i policyjnych dają pełniejszy obraz tych wydarzeń.

Obok tajnej drukarni siedlecka organizacja PPS posiadała własny skład broni (rewolwery, bomby, naboje). Zadaniem siedleckiej Organizacji Bojowej PPS było gromadzenie broni i organizowanie jej składu. Organizacja Bojowa (OB) powstała w Siedlcach w kwietniu 1905 r. Utworzona została w oparciu o Siedlecki Komitet Robotniczy PPS i podporządkowana jego kierownictwu. Siedlecka Organizacja Bojowa miała bezpośrednie powiązania z Wydziałem Bojowym Okręgu Warszawskiego i z Lublinem¹⁵. Posiadała też swój oddział w Sokołowie i prawdopodobnie w Łukowie. Wiele akcji zbrojnych przeprowadzono wspólnie z bojowcami z Sokołowa¹⁶. Najaktywniejsza działalność Siedleckiej Organizacji Bojowej przypada na lata 1906—1907, kiedy wskutek umocnienia obozu kontrrewolucji tracą rozmach wystąpienia masowe, jak strajki i demonstracje.

Początek wydarzeń rewolucyjnych w Siedlcach przypada na 25—30 stycznia 1905 r. Na wieść o krwawej niedzieli w Petersburgu zorganizowano strajk i masową demonstrację polityczną¹⁷. Kierowniczą rolę w wypadkach styczniowych odegrała siedlecka organizacja PPS na czele z Siedleckim Komitetem Robotniczym tej partii.

Od chwili wybuchu rewolucji aktywnie działa miejscowa organizacja Bundu. Skład społeczny tej partii stanowiła głównie młodzież żydowska

¹⁵ „Kurierek Majowy” (załączony w aktach SGUŻ, sygn. 59, k. 54).

¹⁶ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 40.

¹⁷ Tamże.

pochodzenia robotniczego. Liczebnie Bund w Siedlcach był bardziej rozbudowany niż PPS¹⁸. Obie te kierujące rewolucją w Siedlcach partie skoordynowały swój program już w pierwszych miesiącach walki. Współpraca w tym zakresie zaznacza się szczególnie przy organizowaniu takich form wystąpień rewolucyjnych, jak strajki, demonstracje, wiece itp. Jedną z pierwszych wspólnych akcji Siedleckiego Komitetu Robotniczego PPS i Socjaldemokratycznego Komitetu Bundu było zorganizowanie obchodu 1 maja w 1905 r. Obie partie na walnym zgromadzeniu 24 kwietnia wysunęły jednolity program obchodów robotniczego święta, a mianowicie strajk powszechny¹⁹. 25 kwietnia zorganizowana została manifestacja polityczna z udziałem 500 osób nad grobem zamordowanego w więzieniu siedleckim pepeesowca Ignacego Piwo warczyka, kotlarza, aresztowanego w Warszawie podczas strajku powszechnego. Demonstrujący pochód wyruszyć miał z cmentarza ulicą Cmentarną, Szpitalną (obecnie ul. Kochanowskiego) do Warszawskiej (obecnie ul. Świerczewskiego), śpiewając rewolucyjne pieśni. Dzień 1 Maja uczczono zgodnie z programem strajkiem powszechnym²⁰.

O dalszej koordynacji działalności obu partii świadczy zorganizowanie demonstracji 80-osobowej grupy robotników z Bundu i PPS w dniu 12 czerwca 1905 r. Trasą demonstracji była szosa łukowska, a potem linia kolei żelaznej. Demonstranci agitowali kolejarzy do strajku²¹. Wspólną i największą akcją obu partii było wznowienie na terenie Siedlec nowej fali strajków i demonstracji. Wydarzenia te rozpoczęły się 28 czerwca. W dniu tym zorganizowany został strajk i demonstracja polityczna, jako akt uczczenia pamięci robotników poległych w powstaniu zbrojnym proletariatu łódzkiego. Wystąpienia te były kontynuowane niemal przez cały miesiąc²². W sierpniu zorganizowano strajk powszechny. 23 sierpnia ustała praca, ruch kołowy, handel. W nocy 23/24 sierpnia przerwana została łączność telegraficzna z Warszawą, miasto zarzucono proklamacjami o treści antyrządowej. 24 sierpnia zorganizowano demonstracje, doszło nawet do zbrojnego starcia demonstrantów z wojskiem i policją. Strajk trwał do 26 sierpnia²³. Był to jeden z największych strajków, jakie w czasie walki rewolucyjnej ogarnęły Siedlce. Zarówno masowość i powszechność tego strajku, jak i jego organizacja zdumiewały i przerażały władze carskie, które postanowiły rozgromić strajk i uliczną manifestację utopić we krwi. Strajk ten wyraźniej niż dotychczas zespolił w sobie obydwie cele rewolucji, a mianowicie walkę społeczną z ustrojem kapitalistycznym z walką

¹⁸ Tamże, sygn. 134, k. 1.

¹⁹ Tamże, sygn. 192, k. 5, 23.

²⁰ Tamże, k. 24 oraz „Kurierek Majowy”.

²¹ Tamże.

²² Tamże, sygn. 116, k. 339.

²³ Tamże, sygn. 192, k. 23.

o wolność narodową. Był zorganizowany dla zbojkotowania Dumy bułgowskiej.

29 października i w następane dni PPS wspólnie z Bundem organizowały demonstracje i mityngi²⁴. Po tych wydarzeniach następuje w Siedlcach spadek napięcia rewolucyjnego, a w grudniu obie partie staną w obliczu poważnego zagrożenia swojej działalności. 24 grudnia bowiem dyrektor Departamentu Policji zarządza likwidację organizacji rewolucyjnych w Siedlcach i na terenie guberni siedleckiej²⁵. Przeprowadzono masowe rewizje i 28 grudnia aresztowano dziesięciu członków Siedleckiego Komitetu Robotniczego PPS oraz członków siedleckiej organizacji Bundu²⁶. Masowe rewizje i aresztowania zdeorganizowały działalność obu partii. Dla jej podtrzymania przybywają do Siedlec wysłannicy z Warszawskiego Komitetu PPS, których zresztą w niedługim czasie aresztowano²⁷. W tym stanie rzeczy siły rewolucyjne w Siedlcach znalazły się w defensywie. Nie było to jednak zjawisko odosobnione, gdyż po stłumieniu powstania moskiewskiego fala rewolucji zaczęła stopniowo opadać. Przejawem walki w tym okresie będą inne formy działalności rewolucyjnej, jak zamachy, zbrojne akcje na urzędy gminne, monopole, poczty oraz kolportaż nielegalnej literatury. Te formy działalności, zarówno PPS jak i Bund, inicjowały i wykonywały samodzielnie, bez współdziałania w ramach obu partii. Koordynacja działalności obu tych kierujących rewolucją w Siedlcach partii odnosi się głównie do wydarzeń 1905 r., w którym nasiliły się wystąpienia masowe — strajki, manifestacje, wiece i mityngi. I w tym roku miało miejsce kilka wystąpień rewolucyjnych organizowanych albo przez PPS, albo przez Bund. Np. demonstracja w dniu 26 marca młodzieży żydowskiej w sile 150—200 osób na szosie łukowskiej i ulicy Ogrodowej (obecnie ulica Sienkiewicza)²⁸. Również wiele akcji rewolucyjnych zorganizowała PPS we własnym zakresie, bez współdziałania innych partii. Tak więc 17 maja 1905 r. zorganizowana została przez pepeesowców siedleckich i lokalną organizację PPS w Mordach demonstracja polityczna²⁹.

22 maja dokonano zamachu na policmajstra S z e d e w r a. W zamachu brał udział Tytus B o r o w s k i (przybyły z Warszawy), bracia Maksymilian i Edward W a l e w s c y z Siedlec oraz pepeesowiec nieznanego nazwiska, pseudonim „Blady”³⁰.

²⁴ Tamże, sygn. 192, k. 24, sygn. 134, k. 102—107, sygn. 116, k. 444—447 oraz Kancelaria generał-gubernatora warszawskiego (GGW) w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD), sygn. 103753, k. 178.

²⁵ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 24.

²⁶ Tamże, sygn. 114, k. 198.

²⁷ Tamże, k. 208.

²⁸ Tamże, k. 231.

²⁹ Tamże, sygn. 116, k. 131 i 134.

³⁰ Tamże, sygn. 192, k. 24.

W dniach 21—28 czerwca 1905 r. zabito w Siedlcach strażnika *Mu-szycy* i wachmistrza *Michalewskiego*³¹. Sprawców nie wykryto, nazwisk nie ujawniono. W dwa miesiące później, tj. 25 sierpnia, na placu Wojennym w Siedlcach działacz PPS *Feliks Zaremba* zorganizował zamach na oficera dragonów³².

Również Bund przedsięwziął wykonanie kilku samodzielnych akcji zamachowych. Znane są dwa zamachy bundowców. Pierwszy został wykonany przez *Mendela Rychtera* na strażnika *Bartniczuka* w dniu 2 czerwca 1905 r., a 25 sierpnia 1906 r. członkowie Bundu przedsięwzięli wykonanie zamachu na uczestników zebrania gubernialnego, które odbyło się w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim w związku z wyborami do Dumy. Akcja nie powiodła się. Bomba wypadła z rąk zamachowców i rozzerwała się na ulicy. Podczas tej nieudanej akcji carska policja aresztowała dwóch sprawców — bundowców: *Joska Międzyrzeckiego* i *Jan-kiela Rychtera*³³.

Zamachy wykonywane z ramienia PPS były dziełem Organizacji Bojowej tej partii, która od końca 1905 r. bardzo uaktywniła swoją działalność. Bojowcy siedleccy zorganizowani byli w piątki bojowe. Akcje wymagające udziału większej ilości osób dokonywane były przez dwie, trzy lub więcej „piątek” bojowych. Bojówki były tak ściśle zakonspirowane, że ich członkowie znali się jedynie w obrębie jednej piątki.

3 maja 1906 r. bojowcy PPS podłożyli bombę na schodach mieszkania naczelnika żandarmerii rotmistrza *Pietuchowa*. Bomba eksplodowała, nie wyrządzając jednak znaczniejszych szkód. 10 czerwca członek Organizacji Bojowej — *Marcin Jurczak „Badel”*, dokonał zamachu na prezydenta miasta *Mirowicza*. W zamachu tym *Mirowicz* został śmiertelnie ranny. Zmarł następnego dnia w szpitalu. Podczas akcji zamachowej zostali ranni towarzyszący prezydentowi: naczelnik kancelarii gubernatora *Chwieszczenko* i urzędnik policji *Murawski*³⁴.

15 sierpnia 1906 r. siedlecka grupa bojowa planowała dokonanie zamachu na kancelarię policji. Wykonanie zamachu przewidywano na godz. 10 rano, w czasie porannego raportu policji. Plan akcji przewidywał również dokonanie zamachu na osobę gubernatora, gdy ten przybył do policji zaalarmowany wybuchem bomby. Akcję tę odwołano w ostatniej chwili z powodu podejrzanego zachowania się jednego z członków organizacji — *Michała Wolgemuta*. W skład tej grupy bojowej, która miała dokonać zamachu, wchodził: *Lucjan Krzymowski „Różowy”*, *Adam*

³¹ Tamże, k. 2 i 24 oraz sygn. 397, k. 39 i *A. Winter*, Siedlce i siedlczanie w rewolucji, s. 176 i 177.

³² SGUZ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 2 i 24.

³³ Tamże, sygn. 134, k. 102—107.

³⁴ Tamże, k. 179—180.

Jankowski, Franciszek Dębiec, Wiktor Myśliwiec, Jan Zybert i Hipolit Zawadzki³⁵.

21 sierpnia przy ulicy Pięknej (obecnie Pułaskiego) dokonano zamachu bombowego na policmajstra kapitana Golcewa. Na skutek eksplozji bomby odniósł on wiele obrażeń, w następstwie czego zmarł. Raniony został strażnik Szulżyk, felczer Szwarc i lekarz miejski Sawicki. W chwilę po wybuchu bomby rozpoczęła się strzelanina na ulicy Alejowej (obecnie ul. Kilińskiego) i Ogrodowej (ul. Sienkiewicza). Strzelano z okien do patrolu wojskowego i żandarmów. W czasie tego zajścia zabito 6 osób, a 4 raniono. Władze carskie natychmiast przystąpiły do masowych rewizji, w wyniku których aresztowano i osadzono w więzieniu 182 osoby³⁶. Zamachu dokonał członek PPS — bojowiec Józef Wasilewski „Wróbel”. Po dokonaniu akcji zdołał zbiec³⁷. Władze carskie podejrzewały jednak, że była to akcja Bundu. Zaczęto więc przygotowywać krwawą rozprawę z ludnością żydowską. Już pierwszego dnia po zamachu ludność żydowską ogarnęła taka panika, że całe rodziny opuszczały miasto³⁸.

Do zbrodniczego pogromu ludności żydowskiej doszło w dwa tygodnie po zamachu. 7 września 1906 r. wojsko zaczęło masowo ostrzeliwać domy w dzielnicy żydowskiej. Następnego dnia wojsko wraz z policją i żandarmerią otoczyło miasto. Rozpoczęły się rewizje, konfiskaty, aresztowania. Podczas pogromu zabito 26 osób, raniono 76, a 500 aresztowano. Ograbiono i zniszczono 40 sklepów należących do ludności żydowskiej³⁹.

Pogrom ludności żydowskiej był zbrodniczym aktem stłumienia ruchu rewolucyjnego w Siedlcach. Po tych wypadkach następuje gwałtowny wpływ fali rewolucyjnej w tym mieście. Rozbita została rewolucyjna działalność Bundu, a bojówki PPS przenoszą swoją działalność w teren, organizując akcje zbrojne na urzędy gminne, monopole, kasy, poczty itp. 23 października dokonano akcji zbrojnej na konwój odprowadzający aresztantów politycznych z Sokołowa do Siedlec. W akcji tej brało udział 20 bojowników z siedleckiej i sokołowskiej organizacji bojowej PPS. Jeden z uczestników akcji, robotnik cukrowni Elżbietów w Przeździatce pod Sokołowem — Julian Leszczyński — został rozstrzelany 13 listopada 1906 r. na mocy wyroku sądu polowego w Siedlcach⁴⁰.

22 listopada 1906 r. dokonano zbrojnego zamachu na kasę gminną w Repkach (pow. sokołowski) i skonfiskowano 1898 rbl.

26 grudnia dwóch uzbrojonych bojowców dokonało zamachu na kasę

³⁵ A. Winter, Dzieje Siedlec 1448—1918, Warszawa 1969, s. 204.

³⁶ Tamże, s. 205.

³⁷ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 127, k. 419—420.

³⁸ A. Winter, Dzieje Siedlec, s. 206.

³⁹ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 127, k. 419, 420,

⁴⁰ Tamże, sygn. 158, k. 23—24.

stacji Sokołów, zabierając dzienny utarg na sumę 290 rbl.⁴¹ Również w tym samym jeszcze roku (bliższa data nieznana) jedna z siedleckich piątek bojowych PPS w składzie: Waclaw Karaskiewicz, Jan Łuczyński, Józef Wasilewski i Marcin Jurczak, wspólnie z drugą piątką z cukrowni Elżbietów przeprowadziły zamach na urząd gminy Ruchna (pow. węgrowski) i zdobyły 18 tys. rbl.

Ta sama bojówka siedlecka dokonała zbrojnej akcji na urząd gminy Wiśniew (pow. siedlecki). Skonfiskowano tam blankiety paszportowe i kwitariusze z wykazem kar administracyjnych oraz zniszczono portrety rodziny carskiej⁴².

4 stycznia 1907 r. dokonano akcji zbrojnej na urząd gminy Miedzna (pow. węgrowski), zabrano pieczęcie, blankiety i zniszczono 4 portrety cara.

We wsi Julianów (pow. węgrowski) 26 lutego dokonano zamachu na skład monopolowy, a 28 tegoż miesiąca przypuszczalnie ta sama grupa bojowa dokonała zamachu na pocztę i monopol w osadzie Sterdyń (pow. sokołowski). Również 28 lutego zorganizowano zbrojne akcje na monopol w osadzie Mokobody (pow. siedlecki) i we wsi Kamień (pow. węgrowski)⁴³.

W czerwcu tegoż roku dokonano nieudanego zamachu na stację Międzyrzec oraz skonfiskowano pieniądze we wsi Stany i Huszlew. W lipcu skonfiskowano pieniądze w składzie monopolowym w Wyrozębach (pow. sokołowski) i dokonano akcji na kasę urzędu pocztowego w Łosicach, a w sierpniu zorganizowano zamach na oddział pocztowy w Wiśniewie, skonfiskowano pieniądze, znaczki pocztowe, znaczki kasy oszczędności i zabrano rewolwer.

16 września 1907 r. siedlecka grupa bojowa zorganizowała zamach na stację Sokołów. Akcja się nie udała, aby więc utrudnić pościg, zniszczono wszystkie aparaty telegraficzne. W czasie odwrotu dwaj uzbrojeni strażnicy zaatakowali we wsi Kozuchówek czterech członków Organizacji Bojowej. Doszło do starcia, w wyniku którego jeden strażnik został zabity, drugi ranny⁴⁴.

Z przytoczonych danych wynika, że Siedlecka Organizacja Bojowa prowadziła swoją działalność poza terenem miasta, tj. w bliższych i dalszych okolicach powiatu siedleckiego. Współdziałała także z oddziałem Organizacji Bojowej w Sokołowie, ta zaś działała również w powiecie węgrowskim.

Siedlecka Organizacja Bojowa uległa prawie całkowitej likwidacji po nieudanej i tragicznej w skutkach akcji zbrojnej na pocztę w Sokołowie.

⁴¹ Tamże, sygn. 192, k. 40.

⁴² Tamże.

⁴³ A. Winter, *Dzieje Siedlec*, s. 205.

⁴⁴ SGUZ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 40.

Na XI Zjeździe PPS postanowiono odbudować w Siedlcach tę organizację. Pracę w tym zakresie rozpoczęto w maju 1909 r.⁴⁵ Zamach na pocztę na stacji w Sokołowie zorganizowany został w styczniu 1908 r. Akcja się nie powiodła. Zamachowcy pozostawili na miejscu dwóch zabitych i wycofali się torem w kierunku Siedlec⁴⁶. Na skutek zdrady jednego z uczestników wyprawy, Michała Wolgemuta, który wydał carskim władzom wszystkie znane mu i związane z ruchem rewolucyjnym osoby, aresztowano około 90 osób. Po śledztwie część aresztowanych zwolniono, część zesłano na Syberię, a 32 osoby najbardziej obciążone oddano pod sąd wojenny. W dniach 30 i 31 maja 1908 r. odbyła się pierwsza sesja o zamach na pocztę w Sokołowie. Przed sądem wojennym stanęło 16 bojowców: Erazm Chejło, Zofia Owczarek, Stanisław Czubaszek, Teofil Wochna, Józef Rajczuk, Franciszek Suwiński, Władysław Koszyciarz, Józef Krasucki, Zofia Kajzer, Józef Kruszewski-Osiniak, Leon Sulima, Maria Chomicka, Ludwik Zych, Andrzej Czerwiński i Jan Nestorowicz. Przed sądem stanął również denuncjator — Michał Wolgemut. Wszyscy podsądni otrzymali wyroki śmierci z wyjątkiem Czerwińskiego i Nestorowicza, których skazano na dożywotnie katorgi. Wolgemutowi zamieniono karę śmierci na 15 lat katorgi, a w pół roku później otrzymał całkowite ułaskawienie. Nie zatwierdzono też wyroków śmierci dla Zofii Owczarkówny, Zofii Kajzerówny i Marii Chomickiej. Pozostałe osoby stracono na szubienicach⁴⁷.

W czerwcu tegoż roku odbyło się jeszcze dwanaście rozpraw wytoczonych bojowcom siedleckim o zamachy. Wydano jeszcze kilkanaście wyroków śmierci. Te tragiczne wydarzenia stłumiły do reszty działalność rewolucyjną siedleckiej organizacji PPS.

Po zdławieniu rewolucji represje caratu i rodzimej reakcji wymierzone były przede wszystkim przeciwko partiom socjalistycznym, jako głównym siłom napędowym walki o wyzwolenie spod ucisku społecznego i narodowego. Krwawy terror spowodował na jakiś czas depresję polityczną, wpłynął na zmniejszenie aktywności i liczebności partii, które w okresie rewolucji były inicjatorem i kierowniczą siłą ruchu zarówno w mieście gubernialnym — Siedlcach, jak i na terenie guberni. Siedleckie organizacje PPS i Bundu bowiem, stanowiące awangardę ruchu rewolucyjnego stolicy guberni, oddziaływały także na działalność organizacji terenowych obu partii. Działalność tych organizacji w okresie rewolucji przejawiała się również w organizowaniu demonstracji, strajków, zamachów, kolportażu nielegalnej literatury itp. Wiele form walki rewolucyjnej zorganizowanych zostało przy udziale siedleckich rewolucjonistów.

⁴⁵ A. Winter, *Dzieje Siedlec*, s. 207.

⁴⁶ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 233, k. 2—20.

⁴⁷ Tamże, sygn. 233, k. 22 oraz A. Winter, *Dzieje Siedlec*, s. 207—208.

W rejonie powiatu łukowskiego, radzyńskiego i garwolińskiego działały następujące organizacje PPS:

1. Organizacja PPS w Sobieniach-Jeziorach (pow. garwoliński)
2. Organizacja PPS w Żelechowie (pow. garwoliński)
3. Organizacja PPS w Serokomli (pow. łukowski) ⁴⁸.

Działalność organizacji PPS w Sobieniach-Jeziorach przejawiała się w organizowaniu demonstracji politycznych w dniu 30 maja, 2 i 30 czerwca oraz 30 sierpnia 1905 r. na terenie pow. garwolińskiego. Poza tym członkowie organizacji prowadzili energicznie akcję zbiórki pieniężnej na cele partyjne — na pomoc aresztantom politycznym, zakup broni dla partii itp. Zmuszano mieszkańców osady do nabywania u członków organizacji paszportów na przejazd do Warszawy i przeszkadzano w wyjazdach osobom nie podporządkowującym się temu wymogowi. Wywalczono skrócenie czasu pracy robotnikom i podwyżkę płacy. Żądano od właścicieli zakładów najmowania robotników polecanych przez organizację, a na nie spełniających tego wymogu nakładano kary pieniężne. Mieszkańcom osady polecono, aby w wypadku spraw spornych nie zwracali się do sądu, lecz do przedstawicieli organizacji. Oprócz tego prowadzono stały kolportaż nielegalnej literatury i odezw. Działalność tej organizacji poważnie osłabła po aresztowaniu najbardziej czynnych działaczy ⁴⁹.

Działalność miejscowej organizacji PPS w Żelechowie przejawiała się w kolportowaniu nielegalnej literatury, demonstracjach i zbieraniu pieniędzy na cele partyjne ⁵⁰.

Organizacja PPS w Serokomli utworzona została w kwietniu 1905 r. Współtwórcami i przywódcami jej byli Władysław Figurski i Kazimierz K o p a c z. Działalność swoją prowadziła w powiatach łukowskim i garwolińskim. 5 maja 1905 r. PPS kierowała demonstracją polityczną w osadzie Serokomla. 16 maja tegoż roku ponownie zorganizowano demonstrację w Serokomli i Kocku, 17 maja dokonano zamachu na szkołę we wsi Sobieszyn, a 18 maja — na gminę, szkołę i skład monopolowy we wsi Ułęż. Zamach ten był ostatnią akcją tej organizacji. Carskim władzom nie udało się wprawdzie aresztować działaczy, ale ci zmuszeni byli ukrywać się przed represjami. Brak przywódców spowodował osłabienie działalności aż do zupełnego rozpadu tej lokalnej komórki partyjnej ⁵¹.

O działalności miejscowych organizacji PPS w Białej, Łosicach, Mordach, Kosowie, Węgrowie, Łukowie i Garwolinie brak bliższych informacji. Zachowały się natomiast tylko fragmentaryczne dane o działalności Organizacji Bojowej PPS w Białej Podlaskiej i Łukowie. OB PPS w Białej

⁴⁸ Tamże, k. 2—22 oraz A. Winter, *Dzieje Siedlec*, s. 207—208.

⁴⁹ SGUŻ w APW, OT Siedlce, sygn. 192, k. 10—11.

⁵⁰ Tamże, k. 24.

⁵¹ Tamże.

Podlaskiej miała swój oddział bojowy w gminie Gansk w pow. włodawskim. Posiadała własny skład broni. Działalność obu grup bojowych przejawiała się w kolportowaniu nielegalnej literatury oraz zamachach zbrojnych.

Bojowcy białscy dokonali akcji zamachowej 9 stycznia 1907 r. na poczcie i monopol w osadzie Wisznice pow. włodawski, a w dniach 18—25 stycznia tegoż roku bojowcy z gminy Gansk próbowali dokonać zamachu na stację kolei żelaznej Włodawa. Akcja nie powiodła się. Przywódcą Organizacji Bojowej w Białej Podlaskiej był Jan Brodacki, a oddziału w gminie Gansk pepeesowiec z Siedlec — K r z y ż a n o w s k i „Antoni”⁵².

W Łukowie działała również Organizacja Bojowa PPS. Niestety bliższych danych o jej działalności brak w materiale aktowym. Niemniej jednak wiadomo, że posiadała własny skład broni. Stąd nasuwa się wniosek, że bojowcy z Łukowa prowadzili akcje zamachowe na funkcjonariuszy carskich, na poczty, monopole i urzędy gminne⁵³.

W tych miejscowościach guberni siedleckiej, gdzie duży procent mieszkańców stanowiła ludność żydowska, działały silne komórki Bundu. Najsilniejsze z nich, oprócz Siedlec, działały w Białej Podlaskiej, Międzyrzecu i Łosicach.

Bund w Białej Podlaskiej powstał w 1902 r. i zaraz rozpoczął propagandę antyrządową na szeroką skalę, a więc: czytano nielegalną literaturę na tajnych zebraniach, kolportowano ulotki o treści rewolucyjnej, proklamacje i broszury. Ponadto organizowano demonstracje. Pierwszą antyrządową demonstrację zorganizowano już w 1903 r. Dalszą konsekwencją tego był wiec w synagodze, na którym przemówienia, pieśni i wznoszone okrzyki były zapowiedzią wrzenia rewolucyjnego, jakie niebawem ogarnąć miało całe imperium rosyjskie i ziemie Królestwa Polskiego⁵⁴. W latach rewolucji Bund jeszcze bardziej zaktywizował swoją działalność. W kwietniu 1905 r. zorganizowano dwa strajki polityczne robotników fabryki „Rababe”. Próbowano zorganizować strajk powszechny. Strajkujący robotnicy wyszli na ulice miasta i nakłaniali właścicieli sklepów do wstrzymania handlu. W czasie demonstracji aresztowano 13 osób⁵⁵. Strajki te nie przybrały jednak rozmiaru strajku powszechnego. Strajk powszechny wybuchł w Białej dopiero w dniach 20—28 sierpnia. I w tym okresie wstrzymano również handel⁵⁶. Grupy Bundu prowadziły także rewolucyjną propagandę po wsiach, organizowano strajki i demonstracje⁵⁷.

W 1906 r. w Białej do mieszkania bogatego właściciela domów — Ży-

⁵² Tamże, k. 10—11 i 24.

⁵³ Tamże, k. 43.

⁵⁴ Tamże, k. 40.

⁵⁵ Tamże, k. 6.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże, k. 23.

da — bundowcy wrzucili bombę. Eksplozja bomby spowodowała straty w wysokości 100 rbl. W ten sposób usiłowano zastraszyć gospodarza, aby zmusić go do wydania żądanej przez bundowców sumy pieniędzy na cele partyjne. Podobne akcje przeprowadzano w osadach i wsiach w sąsiedztwie Białej Podlaskiej⁵⁸.

W latach rewolucji Bund w Białej wzrósł liczebnie. Na początku roku 1905 organizacja ta liczyła 150 osób, a w rok później 200⁵⁹. Członkowie jej rekrutowali się przeważnie ze środowiska młodzieży żydowskiej. Byli to robotnicy i rzemieślnicy (kamieniarze, malarze, tokarze i inni). W 1906 r. aresztowano przywódców⁶⁰, co pociągnęło za sobą dezorganizację działalności organizacji ograniczającej się z czasem tylko do zbiórki pieniędzy na cele partyjne i kolportowania odezw. Odezwy dostarczano do Białej Podlaskiej z Siedlec, Warszawy i Krakowa⁶¹.

W Łosicach lokalna organizacja Bundu powstała w 1905 r. Stanowiła ją przeważnie młodzież żydowskiego pochodzenia (robotnicy i rzemieślnicy). W ciągu 1905 roku liczba członków osiągnęła 75 osób. Działalność jej przejawiała się w prowadzeniu rewolucyjnej propagandy, organizowaniu wieców i demonstracji, kolportowaniu nielegalnej literatury i czytaniu jej na zebraniach konspiracyjnych⁶².

Silne wpływy środowiskowe miała organizacja Bundu w Międzyrzeczu Podlaskim. Powstała około 1903 r.⁶³ W latach rewolucji czołowym jej przywódcą był Ela-Saul Szersznajder i Szmul Moszko Milsztein⁶⁴. W omawianym czasie organizacja ta odegrała kierowniczą rolę w czasie strajków robotników zakładów obróbki włosa i podczas demonstracji.

Pierwszy strajk miał miejsce 30 stycznia 1905 r. Połączony był z demonstracją uliczną i wiecem. W wiecu tym brało udział około 300 osób; został on rozgromiony przez żandarmerię, przy czym aresztowano 105 jego uczestników, wśród których było wielu bundowców⁶⁵.

Następny strajk rozpoczął się 20 maja 1905 r. i trwał 20 dni. Zakończony został zwycięstwem robotników, którym udało się wywalczyć pewne zdobycze ekonomiczne. 22 sierpnia wybuchł strajk połączony z demonstracją polityczną, w dwa dni później miały miejsce zamieszki uliczne, w czasie których doszło do starcia z policją⁶⁶.

⁵⁸ Tamże, k. 12.

⁵⁹ Tamże, k. 12, 42.

⁶⁰ Tamże, k. 6, 12.

⁶¹ Tamże, k. 12, 13.

⁶² Tamże, k. 13, 24.

⁶³ Tamże, k. 6.

⁶⁴ Tamże, sygn. 45, k. 24.

⁶⁵ Tamże, sygn. 392, k. 382.

⁶⁶ Tamże, sygn. 134, k. 84.

5 stycznia 1905 r. bundowcy zorganizowali demonstrację polityczną. O innych formach działalności tej partii brak informacji w dostępnych źródłach. Nie zachowały się też bliższe dane o działalności lokalnych komórek Bundu we Włodawie, Janowie, Kodniu i Sławatyczach.

Źródłem ruchu rewolucyjnego w Siedlcach i guberni, jak zresztą w całym Królestwie Polskim, były dwie idee walki. Po pierwsze — walka z uciskiem i wyzyskiem społecznym przeciwko klasom posiadającym, a po drugie — walka z niewolą narodową podjęta przez całe postępowe społeczeństwo. Ruch rewolucyjny w Siedlcach, jako część składowa rewolucji ogólnokrajowej, we wszystkim podzielał jej los. Pod kierownictwem partii socjalistycznych dzielnie prowadzono wytrwałą walkę. Poniesiono wielką ofiarę krwi i straty spowodowane aresztowaniami oraz innymi represjami. I równie wielki wkład wniesiono w osiągnięcia rewolucji, która zapisała się w naszej historii trwałymi i niezniszczalnymi wartościami. Jej historyczne znaczenie polega przede wszystkim na rozbudzeniu świadomości politycznej najszerszych mas ludowych.